

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

CRIMINALIZATION OF HUMAN EXPLOITATION: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND TRANSFORMATION OF NATIONAL LEGISLATION

Іванова (Кедик) В.П., к.ю.н., доцент,
адвокат, доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті «Міжнародні стандарти криміналізації експлуатації людини: компаративістичний аналіз і національні трансформації» досліджуються міжнародно-правові підходи до криміналізації експлуатації людини як однієї з форм порушення прав людини, що потребує належного кримінально-правового реагування. Авторка аналізує ключові міжнародні документи, включно з Протоколом до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми (Палермський протокол), Конвенцією Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та інші акти, що формують базові стандарти у сфері боротьби з експлуатацією.

Значну увагу приділено компаративістичному аналізу кримінального законодавства окремих європейських країн та їх імплементації міжнародних норм у національні правові системи. Досліджуються підходи до визначення змісту поняття «експлуатація», кваліфікуючих ознак відповідних правопорушень, а також особливості суб'єктного складу та форм злочинної поведінки. Визначено основні тенденції гармонізації національного кримінального законодавства з міжнародними зобов'язаннями, зокрема в контексті зростаючої ролі кіберексплуатації та трудової експлуатації.

Окремо проаналізовано процес трансформації кримінального законодавства України у цій сфері, зокрема зміну підходів до кваліфікації злочинів, розширення обсягу охоронюваних благ, запровадження спеціальних норм, спрямованих на захист вразливих категорій осіб. Авторка звертає увагу на необхідність удосконалення національного законодавства шляхом чіткого нормативного закріплення усіх форм експлуатації, передбачених міжнародними актами, та врахування новітніх викликів, пов'язаних із цифровими технологіями.

Ключовими висновками є обґрунтування потреби в подальшій адаптації українського кримінального права до міжнародних стандартів і рекомендацій, а також необхідність інтеграції превентивних, каральних і реабілітаційних механізмів у межах загальнонаціональної політики протидії експлуатації.

Ключові слова: експлуатація людини, криміналізація, міжнародні правові акти, міжнародні стандарти, кримінальне право, порівняльний аналіз, кіберексплуатація, торгівля людьми, трансформація законодавства, права людини.

The explores international legal approaches to the criminalization of human exploitation as a form of human rights violation requiring proper criminal law response. The author analyzes key international legal instruments, including the Protocol to the United Nations Convention against Transnational Organized Crime to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children (Palermo Protocol), the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, and other documents that establish the core standards in combating exploitation.

Particular attention is paid to the comparative analysis of the criminal laws of selected European countries and the implementation of international norms into national legal systems. The study examines approaches to defining the concept of "exploitation," the qualifying elements of related offenses, and the specifics of the subject composition and forms of criminal conduct. The article identifies key trends in the harmonization of national criminal law with international obligations, especially in the context of the growing relevance of cyber exploitation and labor exploitation.

The paper also analyzes the process of transforming Ukrainian criminal legislation in this area, including the evolution of approaches to crime qualification, the expansion of protected legal interests, and the introduction of special provisions aimed at protecting vulnerable groups. The author emphasizes the need to improve national legislation through clear legal codification of all forms of exploitation as defined by international instruments, and to address modern challenges related to digital technologies.

The main conclusions justify the need for further adaptation of Ukrainian criminal law to international standards and recommendations, as well as the integration of preventive, punitive, and rehabilitative mechanisms within the framework of a comprehensive national policy to combat exploitation.

Key words: human exploitation, criminalization, international legal instruments, international standards, criminal law, comparative analysis, cyber exploitation, human trafficking, legislative transformation, human rights.

Проблематика експлуатації людини набула особливої гостроти в умовах глобалізації, зростаючої міграційної мобільності, збройних конфліктів, економічної нерівності та активного використання цифрових технологій. Незважаючи на наявність широкого спектра міжнародно-правових актів, що встановлюють зобов'язання держав щодо криміналізації експлуатації в її різноманітних формах, практика засвідчує значні труднощі у належному імплементаційному забезпеченні відповідних положень у національних кримінальних правових системах.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю комплексного осмислення міжнародних стандартів у сфері протидії експлуатації людини, зокрема у межах таких документів, як Палермський протокол, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Стамбульська конвенція та інші. Сучасні виклики – поява нових форм експлуатації, включно з кіберексплуатацією, втягненням у злочинну діяльність, примусовою працею

та сурогатним материнством у контексті комерційної вигоди – потребують належного кримінально-правового реагування, яке має ґрунтуватися на узгоджених міжнародних підходах та адаптованих національних інструментах.

Постановка проблеми полягає в тому, що попри формальну наявність кримінально-правових заборон, на практиці держави часто демонструють фрагментарний, несистемний або занадто вузький підхід до розуміння змісту поняття «експлуатація», а також до кваліфікації діянь, пов'язаних із посяганням на свободу та гідність особи. Українське законодавство також потребує подальшого вдосконалення з метою належного нормативного охоплення всіх актуальних форм експлуатації, з урахуванням міжнародного досвіду, європейських тенденцій та національних особливостей.

Таким чином, дослідження міжнародних стандартів криміналізації експлуатації людини в компаративному

вимірі є надзвичайно актуальним як для наукового осмислення, так і для практичного реформування кримінального законодавства України відповідно до зобов'язань у сфері прав людини.

Формування міжнародних стандартів криміналізації експлуатації людини має глибоке історичне підґрунтя, що розпочалося ще на початку ХХ століття. Саме в цей період, на тлі розгортання колоніальних процесів, активного переміщення населення та соціально-економічної нерівності, міжнародна спільнота вперше зіштовхнулася з масовими формами торгівлі жінками і дітьми, передусім з метою сексуальної експлуатації. Перші міжнародні документи, спрямовані на протидію цим явищам, були ухвалені в рамках міждержавних домовленостей, що носили переважно декларативний і морально-етичний характер, однак заклали основи для подальшого правового закріплення заборони експлуатації.

Зокрема, Міжнародна конвенція про припинення торгівлі білими рабнями, прийнята у Парижі в 1910 році [20], фактично стала першою спробою міждержавного врегулювання проблеми сексуального використання жінок. У 1921 році була укладена Женевська конвенція про припинення торгівлі жінками і дітьми, яка розширила предмет охорони та охопила питання захисту неповнолітніх [18]. Наступна Женевська конвенція 1933 року вже визнавала кримінальним діянням торгівлю жінками повнолітнього віку незалежно від її згоди, чим закладено важливу юридичну презумпцію про неприпустимість використання «згоди» як засобу виправдання експлуатації [33]. Сукупність цих документів засвідчила перехід від морального осуду явища до поступового формування правових засад заборони експлуатації як порушення фундаментальних прав людини.

Після завершення Другої світової війни міжнародне право почало активно інституціоналізувати норми, спрямовані на захист людської гідності та особистості свободи. Центральне місце у цьому процесі посіла Загальна декларація прав людини, прийнята у 1948 році, в якій стаття 4 прямо закріпила норму про абсолютну заборону рабства та підневільного стану. Уперше рабство було визнане не лише соціальним злом, а й міжнародно-правовим злочином, що потребує глобального реагування. Продовженням цього курсу стала Додаткова конвенція про скасування рабства 1956 року [2], яка надала конкретизацію форм сучасного рабства, включаючи передачу жінки у шлюб без її згоди, передачу дитини в оплату боргу, боргову кабалу та інші традиційні практики, що були правовими рудиментами попередніх століть.

Водночас суттєвий внесок у закріплення заборони експлуатації зробила діяльність Міжнародної організації праці. Прийняття Конвенції № 29 МОП про примусову чи обов'язкову працю [6] у 1930 році стало важливим кроком до уніфікації зусиль держав у боротьбі з трудовою експлуатацією. Документ зобов'язав держави заборонити будь-яку форму роботи, що виконується під загрозою покарання і без добровільної згоди працівника, а також передбачити відповідальність за порушення цих норм у національному законодавстві. Надалі ці положення були закріплені у двох ключових міжнародних договорах – Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [14] та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, ухвалених у 1966 році [15]. Завдяки цим актам заборона експлуатації, а також обов'язок держав забезпечити справедливі умови праці та соціальний захист, отримали статус норм міжнародного зобов'язального характеру.

Починаючи з 1990-х років, з урахуванням стрімкого поширення організованих злочинних мереж та зростання масштабів транскордонної торгівлі людьми, міжнародне співтовариство усвідомило необхідність вироблення уніфікованого, універсального підходу до визначення й криміналізації торгівлі людьми та експлуатації у різних формах.

Ця ініціатива втілювалася у прийнятті Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року [8], до якої було додано Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми – так званий Палермський протокол [16]. Його значення полягає у тому, що вперше на міжнародному рівні було сформульовано комплексне та деталізоване визначення торгівлі людьми, яке охоплює як сексуальну, так і трудову експлуатацію, примусове донорство органів, примусове жебрацтво, використання у збройних конфліктах, шлюбне рабство тощо. Протокол також вимагає від держав-учасниць не лише криміналізувати відповідні діяння, але й створити механізми виявлення жертв, їхнього захисту, реабілітації та попередження повторної віктимізації. Саме з прийняттям Палермського протоколу розпочалася нова епоха міжнародної кримінально-правової політики у сфері боротьби з експлуатацією людини.

Окрему категорію міжнародних правових актів становлять документи, спрямовані на захист вразливих груп населення, насамперед жінок і дітей. Так, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята у 1979 році, вимагає від держав вживати ефективних заходів для боротьби з експлуатацією проституції жінок, а також забезпечити рівний доступ до соціальних благ і захисту від насильства [10]. У свою чергу, Конвенція про права дитини 1989 року [11] та Факультативний протокол до неї 2000 року щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії [17] заклали фундамент для міжнародної політики захисту дітей від усіх форм сексуальної, трудової та кіберексплуатації. Особливо важливою є вимога до держав забезпечити не лише заборону відповідних діянь, але й створити ефективну систему реабілітації, реінтеграції та правової підтримки для неповнолітніх жертв.

Таким чином, міжнародно-правова база у сфері боротьби з експлуатацією людини сформувалася як результат поетапного накопичення нормативних рішень, продиктованих історичними, політичними та соціальними обставинами. Від декларативних актів початку ХХ століття до зобов'язальних документів ООН і МОП – ця еволюція демонструє чіткий вектор у напрямку криміналізації експлуатації в усіх її формах як ключової умови забезпечення прав людини в глобальному правопорядку.

Значний вплив на розвиток міжнародно-правових стандартів у сфері криміналізації експлуатації людини справила діяльність Ради Європи – організації, яка, на відміну від універсальних інституцій ООН, змогла виробити більш деталізовані, юридично зобов'язальні та контрольовані механізми захисту прав людини на рівні окремих держав Європейського континенту. У межах Ради Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття було прийнято низку конвенцій, що прямо або опосередковано стосуються питань протидії експлуатації, торгівлі людьми, примусової праці, сексуального насильства та зловживання вразливими категоріями населення.

Найвідомішим і водночас найважливішим документом у цій сфері є Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, прийнята у Варшаві в 2005 році [13]. Вона суттєво доповнила положення Палермського протоколу, зокрема завдяки розширенню сфери регулювання на внутрішньодержавну торгівлю людьми, впровадженню принципу недискримінаційного доступу до захисту для всіх постраждалих осіб, а також завдяки створенню спеціалізованого наглядового органу – Групи експертів з протидії торгівлі людьми (GRETA). Конвенція передбачає низку зобов'язань держав у сфері запобігання, кримінального переслідування, захисту потерпілих та міжвідомчої координації, включаючи зобов'язання щодо фінансування національних програм, ведення статистики, підготовки фахівців та співпраці з громадянським суспільством. Її положення є обов'язковими для всіх країн, які її ратифікували, і включають як матеріально-правові, так і проце-

суальні стандарти у кримінальних справах, пов'язаних із експлуатацією.

Не менш важливою у формуванні стандартів запобігання сексуальній експлуатації дітей стала Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (так звана Лансаротська конвенція), ухвалена у 2007 році [12]. Документ передбачає криміналізацію не лише безпосередніх дій, пов'язаних із використанням дітей у проституції або порнографії, але й непрямих форм – таких як вербування, заманювання через інтернет, виготовлення, розповсюдження та зберігання матеріалів. Також вона містить положення про зобов'язання держав впроваджувати в освітні програми зміст, спрямований на підвищення обізнаності дітей про загрози експлуатації, та забезпечити цілодобову доступність спеціалізованих служб допомоги.

Варто також згадати Конвенцію Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, ухвалену ще в 1949 році, яка попри свою давність досі вважається основоположним актом у сфері боротьби з комерційною сексуальною експлуатацією. У цьому документі підкреслено, що навіть у випадках добровільної участі жінки у проституції, особа, яка одержує вигоду з цієї діяльності, повинна нести кримінальну відповідальність. Хоча цей акт і не передбачав сучасного комплексного механізму захисту постраждалих, він сформував базову правову доктрину, яка пізніше була розширена в більш прогресивних конвенціях [7].

Також не можна оминати увагою Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка, хоча і не містить спеціалізованих норм щодо експлуатації, проте гарантує низку прав, порушення яких нерозривно пов'язане з цим явищем – право на свободу, особисту недоторканність, захист від катування, приниження людської гідності та рабства. Юриспруденція Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справах, пов'язаних із трудовою або сексуальною експлуатацією, значною мірою вплинула на розвиток зобов'язань держав щодо запобігання, ефективного розслідування та покарання за експлуатаційні дії [9].

Додаткову нормативну базу забезпечує також переглянута Європейська соціальна хартія 1996 року, яка зобов'язує держави-учасниці створювати умови для гідної праці, забезпечення рівності можливостей та охорони здоров'я, а також запобігання експлуатації дітей та підлітків. У поєднанні з вищезазначеними актами, хартія формує соціальний вимір правового реагування на явище експлуатації, який доповнює кримінально-правові заходи запобігання [3].

Таким чином, документи Ради Європи є не лише логічним продовженням універсальних норм міжнародного права, але й значно конкретизують механізми їхньої реалізації. Особливо важливим є поєднання кримінально-правових, соціально-правових та правозахисних компонентів, що створює багаторівневу систему протидії експлуатації людини у межах Європейського правового простору. Їх аналіз є необхідною передумовою для подальшого компаративного дослідження трансформації національного законодавства європейських країн, у тому числі й України.

Національне кримінальне законодавство України впродовж останніх десятиліть зазнало суттєвих змін під впливом міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, а також із врахуванням глобальних викликів, пов'язаних із транснаціональною організованою злочинністю, трудовою та сексуальною експлуатацією, експлуатацією дітей, а в останні роки – й кіберексплуатацією. Наближення українського кримінального права до міжнародних стандартів, закріплених, зокрема, у Палермському протоколі, конвенціях Ради Європи та документах ООН, стало визначальним чинником у трансформації підходів до криміналізації експлуатації.

Основною нормою, що прямо інкримінує експлуатацію людини в Кримінальному кодексі України, є стаття 149 – «Торгівля людьми». У чинній редакції цієї статті міститься визначення торговельних дій, пов'язаних з вербуванням, переміщенням, передачею, укрітням або отриманням людини з метою експлуатації. Законодавець прямо вказує, що під експлуатацією розуміються використання людини з метою примусової праці чи надання послуг, втягнення в злочинну діяльність, сексуальну експлуатацію, використання в порнобізнесі, втягнення в жебракування, залучення до участі у збройних конфліктах, вилучення органів, експлуатація в сурогатному материнстві та інші подібні дії.

Однак, попри формальну широту визначення, правозастосовна практика показує, що термін «експлуатація» залишається переважно рамковим і потребує доктринального уточнення та роз'яснення в офіційній інтерпретації. Зокрема, відсутня системна класифікація форм експлуатації, не в усіх випадках визначено критерії розмежування між експлуатацією, що є кримінальною караною, та іншими формами порушення трудових чи соціальних прав особи, які належать до сфери адміністративного або цивільного реагування. Таке становище знижує ефективність правозастосування та ускладнює кваліфікацію дій осіб, причетних до експлуатаційних злочинів.

Водночас необхідно визнати, що законодавча модель України все ще має певну фрагментарність у підходах до захисту потерпілих та профілактики експлуатації. Наприклад, кримінальне законодавство не містить окремої кваліфікації таких новітніх проявів, як кіберексплуатація, використання дитини у створенні контенту для соціальних мереж із порушенням її прав, чи експлуатація через фінансові схеми примусу до боргової залежності. Під час аналізу судової практики можна помітити, що суди часто надають вузьке тлумачення обставин, які свідчать про наявність експлуатації, особливо коли мова йде про економічну вигоду, отриману не безпосередньо від потерпілого, а через посередницькі або цифрові механізми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 2011 року запровадив системний підхід до ідентифікації потерпілих, забезпечення їх прав та координації між органами влади. Утім, питання реабілітації, компенсації збитків, захисту особи в судовому процесі, а також доступу до правової допомоги все ще залишаються переважно формальними, часто не забезпечуючи ефективного відновлення порушених прав. Із цієї точки зору, кримінальне законодавство повинно бути узгоджене з соціальною та адміністративною політикою у сфері захисту людини, щоб гарантувати комплексний підхід, що відповідає міжнародним зобов'язанням.

Загалом, українська правова система зробила суттєвий поступ у напрямку гармонізації з міжнародними стандартами, однак потребує подальшого розвитку. Зокрема, доцільним є прийняття спеціального підзаконного акта або роз'яснень Верховного Суду, які б надали більш чітке тлумачення поняття «експлуатація», її кваліфікуючих ознак та розмежування між суміжними правопорушеннями. Необхідним також є внесення змін до Кримінального кодексу України з метою інкорпорації новітніх форм експлуатації, включаючи кіберексплуатацію, що особливо актуально в умовах цифровізації соціальних відносин і високої вразливості неповнолітніх у мережевому середовищі.

Таким чином, аналіз чинного законодавства України дозволяє констатувати його часткову відповідність міжнародним стандартам у сфері криміналізації експлуатації людини. Подальше вдосконалення повинно здійснюватися з урахуванням міжнародного досвіду, практики ЄСПЛ, актуальних викликів глобалізованого суспільства та реальних потреб вітчизняної системи кримінальної юстиції.

Проведене дослідження засвідчує, що формування міжнародних стандартів криміналізації експлуатації людини є результатом тривалої історичної еволюції, в основі якої лежить прагнення міжнародної спільноти до утвердження принципів гідності, свободи та недоторканності особи як невід'ємних прав кожної людини. Від перших декларативних актів початку XX століття, спрямованих на припинення торгівлі жінками та дітьми, до сучасних багаторівневих систем міжнародного моніторингу, таких як GRETA чи механізми ООН, – кожен етап у розвитку цієї сфери вніс свій вклад у уніфікацію підходів до визначення поняття «експлуатація» та механізмів її кримінального переслідування.

Міжнародне право, зокрема норми Палермського протоколу, конвенції Ради Європи та конвенції МОП, визначили не лише матеріально-правову сутність заборони експлуатації, але й заклали процесуальні й інституційні засади забезпечення захисту постраждалих осіб, а також превентивні інструменти, спрямовані на запобігання повторній віктимізації. Особливо важливою є тенденція до інтеграції підходів – кримінально-правових, соціально-правових, трудових і правозахисних – що свідчить про міждисциплінарний характер регулювання боротьби з експлуатацією.

Національне законодавство України перебуває в процесі трансформації відповідно до міжнародних зобов'язань. Чинна редакція статті 149 Кримінального кодексу України містить розширене, наближене до міжнародних зразків визначення експлуатації. Однак, наявність формального нормативного закріплення ще не гарантує ефективного правозастосування. Судова практика свідчить про фрагментарність тлумачення окремих ознак злочину, труднощі у кваліфікації новітніх форм експлуатації, зокрема в цифровому середовищі, а також обмежений характер захисту потерпілих у процесуальному аспекті.

Також доцільним є активніше використання рекомендацій Європейського суду з прав людини та практики застосування норм GRETA, що дозволить не лише посилити захист прав постраждалих осіб, а й забезпечити підвищення якості кримінального переслідування осіб, винних у злочинах, пов'язаних з експлуатацією.

У підсумку варто наголосити, що криміналізація експлуатації людини не може бути ізольованим заходом у межах кримінального права. Вона повинна бути складовою загальнонаціональної політики у сфері прав людини, соціального захисту, освіти та трудових відносин, що має відбуватися у тісній взаємодії з міжнародними інституціями та громадянським суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією 217 A (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс] // Управління Верховного комісара ООН з прав людини. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс] // Управління Верховного комісара ООН з прав людини. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. [Електронний ресурс] // Управління Верховного комісара ООН з прав людини. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
5. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс] // Управління Верховного комісара ООН з прав людини. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009323-11#Text>
6. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії від 25.05.2000 р. [Електронний ресурс] // Управління Верховного комісара ООН з прав людини. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text
7. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс] // Управління ООН з наркотиків і злочинності. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
8. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791
9. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 07.09.1956 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.refworld.org/legal/resolution/ecosoc/1956/en/116014>
10. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю (№ 29) від 28 червня 1930 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136
11. Конвенція № 105 про скасування примусової праці Міжнародний документ від 25.06.1957 р. / Міжнародна Організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013#Text
12. Декларація Міжнародної організації праці про основні принципи та права у світі праці від 18 червня 1998 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260#Text
13. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text
14. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
16. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
17. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text
18. International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children (Geneva, 30 September 1921). – URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?chapter=7&clang=_en&mtmsg_no=VII-3&src=TREATY
19. International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children (Geneva, 30 September 1921). – URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?chapter=7&clang=_en&mtmsg_no=VII-3&src=TREATY
20. International Convention for the Suppression of the Traffic in Women of Full Age (Geneva, 11 October 1933). – URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?chapter=7&clang=_en&mtmsg_no=VII-5&src=TREATY